

Розглянуті приклади доводять, що в НТУ ЗН відбуваються ті самі лексичні процеси, які є характерними і для загальнонавчальної української літературної мови.

1. Збірник рецептур страв української кухні. – К.: Техніка, 1992. – 252с. 2. Руденко С.М. Закономірності та особливості термінотворення в підмові громадського харчування (на матеріалі української терміносистеми "Змішані напої"): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / КНУ ім.Тараса Шевченка. – К., 2000. 3. Родзевич Н.С. Поняття термін, термінологія, номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених // Лексикографічний бюлетень. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – Вип.9. – 128с. 4. Шмекль П. Классические коктейли. – М.: Терра, 1997. – 64с. 5. Новиков Л.А. Антонимия, ее типы и место в лексико-семантической системе языка // Вопросы описания лексико-семантической системы языка: Тез. докл. науч. конф. – М., 1971. – Ч.2. – С.57–67.

Олександра Дуда

Тернопільська академія народного господарства

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОРПУСУ СПЕЦІАЛЬНИХ ТЕКСТІВ (на матеріалі англійської кредитно-банківської субмови)

© Олександра Дуда, 2002

Обстеження лексичного складу текстів різних жанрів дало змогу зіставити питому вагу термінів в текстах статей галузевого журналу, у тексті кредитно-банківської документації, у тексті наукової статті.

The investigation of the special texts of the different genres gives the opportunity to compare the specific proportion of the terms in the text of the journal, credit and banking documentation, a scientific article.

Виділення термінів із структури спеціального тексту є складним завданням не тільки для лексикографа, але й для термінознавця. Завдання є складним через невизначеність критеріїв термінологічності тієї чи іншої одиниці тексту.

Оскільки, визначаючи специфіку терміна, дослідники наголошують на важливості дефінітивної функції, дефінітивність можна вважати обов'язковим критерієм для встановлення термінологічності тієї чи іншої одиниці. На необхідність дефініції як основної характеристики терміна орієнтують як зарубіжні, так і вітчизняні термінознавці. Проте Б.Головін та Р.Кобрін зазначають, що критерій дефінітивності допоможе визначити тільки клас базових термінів, котрі виражають найбільш актуальні поняття предметної галузі, оскільки не всі поняття дефінуються в науковій, навчальній і технічній літературі і, відповідно, більшість як мовних, так і мовленнєвих термінів не буде розглянута [2, с.62].

Надійним критерієм термінологізації, на думку Ф.Циткіної, можна вважати включення слова в одно- або двомовний фаховий словник і функціонування його в науковому мовленні для вираження спеціального поняття [9, с.46].

Дещо іншої думки дотримується В.Овчаренко. Він пропонує за терміни вважати лише окремі мовні знаки, семантично цілісні (синтетичні за значенням) утворення, що виражають спеціальні поняття, але не вільні (аналітичні за значенням) сукупності знаків, які сполучаються для вираження таких понять за тими структурними чи структурно-семантичними моделями, що діють у мові [8, с.23]. Отже, за цим критерієм ідентифікація терміна зводиться до виділення

відповідного спеціального поняття і мовного знака, що його виражає.

Проблему термінологічності чи нетермінологічності словосполучення у процесі відбору його з тексту Б.Головін та Р.Кобрін пропонують вирішити за допомогою інформаційного та статистичного критеріїв, а також за допомогою критерію логічних теорем [2, с.63–70]. Проте, на думку дослідників, жоден з цих критеріїв не може бути застосованим автономно, оскільки інформаційний критерій без комплексного застосування інших не забезпечує формування термінологічного словника, який би адекватно описував понятійну систему конкретної предметної галузі [2, с.65]. Особливості розподілу термінологічних одиниць у тексті, встановлені лише за допомогою статистичного критерію, характеризують термінологічну одиницю формально, виявляючи її актуалізацію у лінійній структурі тексту.

В основі критерію логічних теорем лежить розмежування термінів мови і термінів мовлення. Згідно логічної теореми Б.Головіна, якщо одиниці мови, котрі позначають певне ціле – термін, то всі одиниці, що позначають частини цілого – також терміни. Нам уявляється, що процедура виділення термінів з тексту згідно критерію логічних теорем є методично коректною лише в тому випадку, коли ядерне слово справді є терміном, тобто коли воно дійсно відображає наукове поняття. У протилежному випадку питання термінологічного статусу тієї чи іншої одиниці тексту не знайде свого вирішення в рамках логічної теореми.

Інакше бачить проблему термінологічного статусу одиниці тексту Г.Щедровицький, вважаючи, що тільки автор може вирішити, які слова є термінами в його роботі [10, с.524], проте далі дослідник виявляється непослідовним, наголошуючи, що терміни мають бути “надіндивідуальними”.

Стислу класифікацію різних підходів до проблеми “термін – нетермін” знаходимо у І.Мархасева [6, с.86]. Розмежовуючи три основні підходи до цієї проблеми в термінознавчих дослідженнях – нормативний, дескриптивний і емотивно-етичний, термінознавець акцентує останній, в основі якого лежить розмежування термінів мови і термінів мовлення, започатковане Б.Головіним. Дослідник субмови теплогазопостачання І.Мархасев пропонує започаткувати четвертий підхід до проблеми – комунікативний – в основі якого лежатиме не протиставлення терміни мови – терміни мовлення, а їх діалектична єдність і взаємообумовленість.

Проте бачення дилеми “термін-нетермін” І.Мархасевим перетворює її у форму запитання: наскільки є термінологічним даний компонент у даному словосполученні? [6, с.87]. Ми не поділяємо думки І.Мархасева щодо шкали термінологічності, оскільки, як показав аналіз текстової фактури досліджуваної нами субмови, термінологізація загальноживаного слова – це якісна зміна, а не плавне багатоступеневе перетворення. Слово або має дефініцію, або її не має, або виконує дефінітивну функцію, або її не виконує, тому перехідних випадків при термінологізації бути не може.

Зважаючи на суперечливість різних точок зору щодо проблеми відбору термінів з тексту, ми вважаємо очевидною перевагу дефінітивного критерію, що є основою семантичного аналізу при визначенні термінологічного статусу текстуальної одиниці. Інші критерії можуть слугувати допоміжним методичним апаратом при оцінюванні термінологічності одиниць тексту.

У плані семантичного аналізу спеціальних і наукових текстів дослідники по-різному розмежовують лексику цих текстів: на загальнолітературну лексику і фразеологію,

загальнотехнічну і спеціальну [3, с.53; 4, с.201; 7, с.103]. Інші виділяють загальнонавчальну лексику, загальнонаукову, власне термінологічну і міжгалузеву або загальнопрофільну [1, с.9; 5, с.116].

Плюралізм класифікацій не має принципового характеру з точки зору методики демаркації терміна з тексту. Розмежування лексики наукових текстів спостерігається переважно у тому, що термінознавці поділяють її на фахову, котра об'єднує власне терміни і термінологізовані загальнонавчальні слова, і загальнолітературну лексику. Для нашого дослідження принциповим є інше: дослідити відмінності функціонування у тексті власне термінів і термінологізованих структур.

Для дослідження функціонування термінолексики у субмові важливим є виділення такого її показника, як питома вага у спеціальному тексті, адже терміни – основа лексики будь-якого спеціального тексту. Під питомою вагою термінів у спеціальному тексті розумімо відсоткову частку термінологічних слововживань серед всіх слововживань тексту.

Під таким кутом зору ми провели аналіз особливостей функціонування термінів досліджуваної субмови, обстеживши лексичний склад текстів різних жанрів кредитно-банківської субмови. Результати подано у таблиці 1. В ній зіставлено питому вагу термінів в обстежених текстах статей галузевого журналу (ЖС), у тексті кредитно-банківської документації (КБД), у тексті наукової статті (НС).

Таблиця 1.

Питома вага термінів в різножанрових текстах кредитно-банківської субмови

Одиниця тексту	ЖС	КБД	НС
К-ть слововживань	25320	9568	11071
К-ть терміновживань	6153	8151	3542
Частка у %	24,3	85,2	32,3

Тексти досліджуваної субмови, незалежно від жанрової приналежності, репрезентують єдине смислове ціле, що має свою певну дискурсну структуру. Організацію цієї структури значною мірою забезпечує термін, як функціональний елемент структури, що здійснює текстотвірну функцію. Важливість цієї текстотвірної функції полягає в тому, що саме термін об'єднує у тексті у номінативну конструкцію не лише термінологізовані одиниці, а й загальнолітературні слова, позбавлені термінологічного статусу. Здійснення цієї функції стає можливим завдяки спеціалізації, усунення значення колишньої загальнонавчальної одиниці, що виражається у звуженні її семантичного обсягу, у видозміні колишнього значення аж до виникнення нового. Номінативні конструкції спеціального тексту відображають і вирізняють з-поміж інших реалій саме ті, про які йде мова; наприклад, у наступному уривку це прогноз інфляції, складений на основі показників-індикаторів росту: “For instance, in the United Kingdom, periodic inflation reports were published, providing an inflation forecast based on an array of indicators” [11, с.21]. Це дає підстави для висновків про певну системність термінів не тільки у парадигматиці, але й на синтагматичному рівні, у лінійній структурі тексту.

Номінативні конструкції, на які припадає основне смислове навантаження, створюють лексико-семантичні блоки, які відображають певний фрагмент об'єктивної дійсності. Це також дає підстави говорити про зв'язність термінів у тексті та їх системність. Від адекватної орієнтації на текстотвірну функцію номінативної конструкції як стрижня інформації усього лексико-семантичного блоку залежить надійність комунікації у ньому.

Номінативна конструкція здійснює текстотвірну функцію завдяки терміну-фіксатору наукового знання у динаміці. Аналіз структурно-смислового аспекту фахового тексту журнальної статті дає можливість виявити різноманітність функціонування термінів на

позначення реалій кредитно-банківської справи у тексті. В наукових текстах і текстах галузевих журнальних статей не зафіксовано особливих відмінностей у формах використання і способах розкриття значення термінів. The Global Environment Facility (GEF) is a financial mechanism that provides grant & concessional funds to developing countries for projects & activities that aim to protect the global environment & thereby promote environmentally sound and sustainable development. [13, с.27]. Функціонування складеного терміна The Global Environment Facility з поясненням, тлумаченням значення терміна, з одного боку, посилює номінативну функцію терміна в тексті, а з другого – сприяє більш повному розкриттю семантичної структури введеного в текст терміна.

Серед способів введення в текст статті галузевого журналу нового терміна помітно виділяється дефініція, котра проте не вирізняється строгістю наукового визначення і чітко фіксованою композицією. “The menu of options in such deals may entail, in addition to steep discounts on debt buybacks, sizable discounts on discount bonds, par bonds with interest rates substantially below market levels, the write-off of past-due interest, and the provision of less than full collateralization of principal on bonds issued as part of the package” [11, с.15].

Семантизація терміна у тексті відбувається не через вказівку на найближче родове поняття *right* і видові диференціації, а через опис змісту номінованого терміном *the menu of options* поняття про право купівлі чи продажу фінансового інструмента протягом певного часу за домовленою ціною. Відсутність чіткої композиційної будови дефініції терміна *the menu of options* не заважає проте експлікації приналежності цього терміна до певного класу понять кредитно-банківського бізнесу: *right to buy or sell at a certain price within a certain period of time*. Як виявилось в ході аналізу фактологічного матеріалу, строгі наукові дефініції в текстах статей галузевого журналу відсутні. Зумовлено це самою прагматикою тексту статті, для реципієнта якої чіткі наукові визначення, точна інформація не має вирішального значення. Зумисне виділення термінів в лінійній структурі фахового тексту відбувається з допомогою ввідних конструкцій: *to refer to, that is, to stem from* і т.д. Наприклад: “The term “payment system” refers to the instruments, organization, operating procedures, and information & communications systems used to initiate and transmit payment information from payer to payee and to settle payments – that is, transfers of money” [11, с.2].

Якщо у тексті наукової статті вставні конструкції у дужках виконують дефінітивну функцію, то в журнальній статті функціонування лексичного еквіваленту у дужках пов’язане з додатковим поясненням як терміна, так і поняття, ним номінованого: *In 1973–92 East Asian countries saved (improved current account balances) on average around 70 percent of favorable shocks, compared with only 30 percent for countries in Africa and Latin America* [12, с.21].

Якщо ж за умовами контексту необхідність в наукових даних з’являється, то вони розміщуються у виносках: *Trade integration is here defined as ratio of total trade (exports plus imports) to GDP* [12, с.28]. Функціонування терміна у виносці узгоджене з прагматикою тексту статті галузевого журналу: у лінійній структурі тексту його поява відволікала б увагу фахівця, який володіє відповідними фоновими знаннями.

Аналіз фактологічного матеріалу дає можливість простежити, що розгортання значення кредитно-банківського терміна в структурі тексту журнальної статті відбувається в довільній формі, що є суб’єктивною причиною збільшення довжини необхідного описового контексту. А об’єктивна причина збільшення обсягу описового контексту полягає, на нашу думку, у великій насиченості текстів галузевих журналів інформацією, основним носієм якої є термін. Якщо намір автора якнайповніше розкрити зміст терміна не задовільняють побіжні термінологічні уточнення, вставні конструкції у дужках чи

уточнення у виносках, то він вдається до докладнішого тлумачення нововведеного терміна.

Послання поширеного описового контексту і номінацій банківських понять як результат термінологізації у лінійній структурі цього контексту – ознака логічно розчленованого викладу фахової інформації у тексті статті галузевого журналу. Виявлені нами способи семантизації термінів у лінійній структурі тексту статті галузевого журналу (тлумачення, опис значення, побіжне розкриття змісту терміна) – конструктивні шляхи реалізації дефінітивної і комунікативної функцій терміна як текстуальної одиниці.

Організація тексту кредитно-банківського документа визначається офіційно-діловим стилем – стилем службових документів, а основні текстотвірні функції терміна у документі скеровані на дотримання таких стильових рис, як об'єктивність змісту і нейтральність тону викладу, повнота інформації і стислість викладення, типологізація і стандартизація мовних засобів.

Кредитно-банківський документ репрезентує собою певний тип мовленнєвих актів, прагматика яких чітко відображена у назві: чек, вексель, акція, рахунок-фактура, облігація і т.д. Для того, щоб реалізація прагматики банківського документа стала можливою, сам документ має відповідати стандартним нормам, до числа яких належать формуляр документа і набір його реквізитів (характер і зміст банківської операції, дата і сума, найменування і номери рахунків учасників розрахунків; найменування установ банків, де відкриті рахунки, підписи осіб, що вповноважені підписувати розрахунково-грошові документи, відтиск печатки). Аналіз організації кредитно-банківського документа засвідчує неоднорідність його текстового матеріалу: зв'язний текст поєднується з дискретним текстом банківських реквізитів.

Отже, введення термінів у текст, реалізація у ньому термінологічного значення визначається необхідністю передачі екстралінгвістичного змісту реалії, необхідністю узгодження форми і змісту терміна з його функцією відносно цілого тексту. Актуальні процеси термінологізації об'єднуються функціональною спрямованістю, що забезпечує реалізацію таких основних категорій фахового тексту, як зв'язність та цілісність.

Ці основні категорії тексту реалізуються по-різному залежно від типу тексту, адже текст певної жанрової належності має закони організації, характерні саме для нього.

1. Андренко Л.М. Терминологическое значение общеупотребительных слов: (англ. яз.): Автореферат дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / Моск. гос. пед. ин-т ин. яз. – М., 1980. – 27с.
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 104с.
3. Кияк Т.Р. Лингвистические аспекты терминоведения: Учебное пособие. – К.: УМК ВО, 1989. – 104с.
4. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови. Структура наукового тексту. – К.: В-во Київського ун-ту, 1970. – 308с.
5. Крыжановская А.В. Сопоставительное исследование терминологии современных русского и украинского языков. Проблемы унификации и интеграции. – К.: Наукова думка, 1985. – 204с.
6. Мархасев И.Р. Язык и речь в коммуникативно-ориентированном терминоведческом исследовании // Пути повышения эффективности речевого воздействия в условиях деловой коммуникации. – Челябинск: УОП ЧПИ. – 1990. – С.86-88.
7. Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – М.: Из-во Русский язык, 1976. – 200с.
8. Овчаренко В.М. Структура і семантика науково-технічного терміна. — Харків: В-во Харківського ун-ту, 1968. – 72с.
9. Циткина Ф.А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). – Львов: Вища школа, 1988. – 160с.
10. Щедровицкий Г.П. К проблеме существования терминов в тексте и парадигматических системах // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1971. – С.523–528.
11. Finance and Development. A Quarterly Publication of the International Monetary Fund and the World Bank. (1995-1996).
12. Global Economic Prospects and the Developing Countries. A World Bank Book. – Washington, D.C.: The World Bank; 1995. – 102p.
13. The World Bank Annual Report: Washington: The World Bank, 1995. – 224p.